

ELŻBIETA TARNOWSKA

Uniwersytet Warszawski
Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2240-9558>

Analiza analogicznych odrzeczownikowych form fleksyjnych dzieci w wieku przedszkolnym

---

The Analysis of Conjugated Noun Forms in Pre-School Children's Speech

STRESZCZENIE

Artykuł ten dotyczy problematyki analogicznych odrzeczownikowych form fleksyjnych w wypowiedziach dzieci w wieku przedszkolnym. Pierwsza część tekstu jest poświęcona dotychczasowym opracowaniom gramatycznej strony mowy dzieci. W części analitycznej zostały zebrane i omówione analogiczne formy fleksyjne w wypowiedziach dzieci w wieku 3–5 lat. Materiał językowy zgromadzony w pracy został zebrany przez badanie samodzielnie przygotowanym kwestionariuszem obrazkowym. Tekst zakończony jest ogólnymi i szczegółowymi wnioskami na temat analogicznych form fleksyjnych.

Słowa kluczowe: fleksja, deklinacja, rzeczowniki, rozwój mowy dziecka, morfologia, gramatyka, rozwój gramatyczny, swoista mowa dziecięca

SUMMARY

The article is devoted to conjugated forms of nouns in pre-school children's speech. First part of the text contains description of previous studies of grammar in children's speech. In the analytical part conjugated forms of nouns in children's (age 3-5 y.o.) speech was collected and discussed. The material collected at this text was collected by examining children with self-prepared pictorial test. The article ends with conclusions about conjugated forms of nouns.

Key words: inflexion, declination, nouns, children's speech development, grammar, grammar in children's speech development, pre-school children's speech

WPROWADZENIE

Pracując w przedszkolu, zauważyłam, że dzieci w swoich wypowiedziach stosują różne odstępstwa od normy fleksyjnej języka polskiego. Pewne formy pojawiają się częściej niż pozostałe, a wiele z nich ma swoje uzasadnienie w analogii do innych wyrazów. Aby pozyskać miarodajne dane na ten temat, przygotowałam kwestionariusz obrazkowy wraz z zestawem pytań i przebrałam nim niewielką – dwunastoosobową – grupę dzieci w wieku przedszkolnym, tj. trzy-pięć lat.

Przed rozpoczęciem badań skonstruowałam następującą hipotezę badawczą: dziecko w wieku przedszkolnym dąży przede wszystkim do tego, by jego wypowiedzi były zrozumiałe, więc ze względu na niewystarczającą wiedzę o paradygmatach fleksyjnych używanych wyrazów tworzy analogiczne formy fleksyjne.

Postawiłam także następujące pytanie badawcze: W jaki sposób dzieci w wieku przedszkolnym tworzą analogiczne formy fleksyjne?

Oprócz głównego problemu, któremu poświęcona jest ta praca, stworzyłam kilka pytań szczegółowych, żeby uściślić zakres badań:

1. Od jakich wyrazów dzieci tworzą analogiczne formy fleksyjne?
2. Jakie typy analogicznych form fleksyjnych są wykorzystywane przez dzieci?
3. Jakie tematy i jakie końcówki fleksyjne wykorzystują dzieci, tworząc analogiczne formy fleksyjne?
4. Czy liczba analogicznych form fleksyjnych maleje wraz z wiekiem?

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zebranych odpowiedzi, analiza wyników oraz prezentacja wniosków na temat rozwoju fleksji nominalnej u dzieci wieku przedszkolnym, a także skonfrontowanie pozyskanych danych z wcześniejszymi badaniami.

STAN BADAŃ

Na początku warto wskazać, jakie kategorie fleksyjne posiada rzeczownik, a są to: rodzaj, liczba i przypadek. Pierwsza z nich jest kategorią klasyfikującą, zaś liczba stanowi informację o jedności lub wielości. Dodanie jej do wartości semantycznej wydaje się mało precyzyjne, jednak jest to środek ekonomiczny i często wykorzystywany przez użytkowników (Łuczyński 2015, 86–87). Ostatnia z wymienionych kategorii – przypadek – pozwala na tworzenie różnych form gramatycznych w zależności od roli, w której występuje dany rzeczownik w wypowiedzeniu. Mnogość form sprawia, że komunikaty są czytelne w odbiorze i jednoznaczne (Łuczyński 2015, 87–88). Obie powyższe kategorie mają wykładniki formalne w postaci morfemów fleksyjnych, tj. właściwych końcówek (Łuczyński

2015, 89). Przystawiając struktury językowe, dziecko staje przed trudnym wyzwaniem opanowania ich, dopasowania do reguł składni oraz pojęć semantycznych.

Rozwój języka, w tym gramatyki, w wieku przedszkolnym przebiega niezwykle dynamicznie. W ujęciu kognitywnym rozwój poznawczy, który ma charakter uniwersalny, warunkuje rozwój pojęć semantycznych i intencji komunikacyjnych, jednak przyswajanie struktur językowych pojawia się w dalszej kolejności, a tempo tego procesu jest uzależnione od struktury formalnej języka (Porayski-Pomsta 2015). Znaczącym aspektem dla opanowania gramatyki przez dziecko jest opanowanie transformacji. Proces ten pozwala na wytwarzanie abstrakcji językowych (McNeil 1980). Próbę opisu przyswajania przez dziecko kategorii fleksyjnych rzeczownika w ontogenezie podjęła Maria Zarębina (1965). Z jej obserwacji przeprowadzonych na jednym dziecku wynika, że początkowo wszystkie wyrazy są używane w mianowniku, jednak nie możemy jeszcze mówić o użyciu *stricte* tego przypadku, ponieważ forma nie zostaje jeszcze przeciwstawiona innej we właściwej kategorii. Następnie zaczyna się rozwój fleksji rzeczownika: najpierw proste rozróżnianie liczby pojedynczej i mnogiej (17. m.ż.), następnie przypadków: mianownika i biernika (18. m.ż.), dopełniacza (19. m.ż.), celownika (21. m.ż.), miejscownika (23. m.ż.) i narzędnika (24. m.ż.). Wołacz zostaje pominięty w proponowanym przez Marię Zarębinę opisie. Użycie przypadków z przyimkami poprzedza występowanie przypadków w funkcji gramatycznej. Należy zaznaczyć, że badaczka notuje użycie przypadków już wcześniej, przed proponowanym wyżej dokładnymi ramami czasowymi, jednak są to użycia odosobnione lub powtórzone po wzorze. Kategoria rodzaju jest przyswajana przez dziecko trochę później niż przypadku (należy jednak pamiętać, że jest ona częściowo widoczna w deklinacji). Najpierw zostaje przyswojony i przeciwstawiony męskiemu (20. m.ż.), a następnie nijakiemu (23. m.ż.), rodzaj żeński (19. m.ż.). Należy pamiętać, że w 3. r.ż. dziecko myli jeszcze rodzaje, szczególnie kiedy rzeczownik rodzaju żeńskiego kończy się spółgłoską, otrzymuje męską przydawkę lub końcówkę *-a* na zasadzie wyrównania analogicznego (Zarębina 1965, 36–43).

Po ukończeniu trzeciego roku życia dziecko zasadniczo opanowało już podstawy systemu gramatycznego, jednak proces przyswajania dokładnych reguł trwa przez cały okres przedszkolny i szkolny (Jurkowski 1975). W tym okresie pojawiają się jeszcze problemy zarówno z odmianą wyrazów, jak i tworzeniem nowych nazw (Zarębina 1986), jednak nie możemy w tym przypadku mówić o błędach, ponieważ dziecko nie ma jeszcze w pełni rozwiniętej świadomości językowej (Porayski-Pomsta 2002). Dziecko stopniowo zastępuje formy niekonwencjonalne ogólnie przyjętymi, a same formy konwencjonalne nie zawsze muszą być zgodne z normą językową, ponieważ wielki wpływ na ich kształt ma środowisko. Poza tym dzieci często sprowadzają wyjątki do form bezwyjątkowych, czyli tworzą formy fleksyjne przez analogię do regularnej odmiany wyrazów.

Podobne stanowiska prezentowane są w pracach Jeana Aitchisona (1991) i Magdaleny Smoczyńskiej (1987). Przedstawione powyżej czynniki, a także ogromna potrzeba komunikacji (Kaczmarek 1953) składają się na tworzenie przez dziecko analogicznych form fleksyjnych.

Halina Zgółkowa (1986, 59–61) stwierdza, że przyczyną tego zjawiska są trudności z dopasowaniem właściwych końcówek fleksyjnych do tematów i wyborem odpowiedniego tematu w przypadku jego zmiany, gdy ma on różne postaci w poszczególnych formach odmiany, a także braku zgodności rodzaju naturalnego z rodzajem gramatycznym. Badaczka wymienia szczegółowo najtrudniejsze do opanowania przez dzieci cechy fleksji rzeczowników, które są przyczyną tworzenia form swoistych:

1. występowanie w jednym przypadku rzeczownika kilku końcówek fleksyjnych;
2. osobliwe formy fleksyjne rzeczowników, które są traktowane przez dzieci regularnie;

Maria Przybysz-Piwko (2008) w swoim artykule *Jak najmłodszy Polacy radzą sobie z dopełniaczem liczby mnogiej rzeczowników, czyli o potrzebie aktualizacji słownika poprawnej polszczyzny* przedstawia wyniki badania przeprowadzonego na grupie dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Badanie dotyczyło umiejętności wyboru końcówek współfunkcyjnych dopełniacza. Wyniki w grupie wiekowej 4–6 lat przedstawiają się następująco: 74,1% odpowiedzi było zgodnych z normą fleksyjną, a 24,9% stanowiły odpowiedzi inne niż żądane, z czego 22% było niezgodnych z normą fleksyjną, a 3,9% stanowiły odpowiedzi ze zmianą w obrębie wyrazu – przekształceniem morfologicznym, czyli zmianą wyrazu neutralnego na zdrobnienie lub odwrotnie.

Analizując wyniki, autorka zwraca uwagę na to, że procent dopowiedzi błędnych maleje wraz z wiekiem (czterolatki – 25%, pięciolatki – 23%, sześciolatki – 17%), co wskazuje na stopniowy rozwój umiejętności fleksyjnych (Przybysz-Piwko 2008, 70).

Analiza badań Marii Przybysz-Piwko prowadzi do wyraźnego wniosku, że dzieci w wieku przedszkolnym zdecydowanie preferują końcówkę dopełniacza liczby mnogiej *-ów* niezależnie od kategorii rodzaju i właściwości fleksyjnych wyrazu. Tworzą z wykorzystaniem tej końcówki liczne formy swoiste w analogii dopełniacza liczby mnogiej większości rzeczowników męskich twar-dotematowych.

Edward Łuczyński (2002a, 164) zwraca uwagę na fakt, że dzieci najpierw używają form rzeczowników w mianowniku, bierniku i wołaczcu. Są one najbardziej potrzebne do komunikacji, a to, że często mają taką samą formę, wpływa korzystnie na możliwość ich opanowania. Pozostałe przypadki rzeczownika wy-

stępujące rzadziej, także w mowie dzieci, sprawiają już więcej trudności. Młody użytkownik języka powiela zasłyszane formy, dopasowuje je do sytuacji komunikacyjnych, stara się dokonywać analizy morfologicznej i na jej podstawie tworzy nowe. Zwykle stosuje metodę prób i błędów, co prowadzi do powstawania form niezgodnych z normą językową.

Badacz ten w swoim artykule *Zagadnienie kompetencji fleksyjnej dzieci w wieku przedszkolnym (na przykładzie rzeczownika)* (2002b) wymienia najtrudniejsze przypadki rzeczownika, typy deklinacyjne i grupy wyrazów¹. Są to:

1. wołacz liczby pojedynczej;
2. dopełniacz liczby mnogiej, który dzieci tworzą przez rozszerzenie zastosowania końcówki *-ów*;
3. celownik liczby pojedynczej;
4. mianownik liczby mnogiej, a przede wszystkim swoiste formy męskosobowe z końcówką *-owie*;
5. rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na *-ę*, mające w paradygmacie odmiany rozszerzony temat;
6. rzeczowniki zawierające alternacje w temacie (Łuczyński 2002b, 48–49).

Autor ten dalszych badaniach (Łuczyński 2004, 138–159) wykazuje, że dzieci mają problem z właściwym posługiwaniem się biernikiem, a wynika on z pokrywania się końcówek tego przypadku z końcówkami mianownika i dopełniacza. Wybór odpowiedniego morfemu zależy jest od rodzaju gramatycznego rzeczownika (który nie zawsze jest zbieżny z rodzajem faktycznym), jego znaczenia oraz znaczenia całej konstrukcji. Także tworzenie prawidłowych form liczby mnogiej mianownika sprawia dzieciom trudności. Kolejnym trudnym do opanowania w ontogenezie przypadkiem jest celownik, a wynika to z rzadkości jego występowania w wypowiedziach. Pozostałe przypadki gramatyczne są według autora łatwiejsze do opanowania, choć i od nich zdarza się dzieciom tworzyć formy niezgodne z normą językową. Często przyczyną trudności w posługiwaniu się kategorią przypadku jest konieczność wyboru właściwej wśród końcówek równoległych, a zasady ich dystrybucji nie zawsze są jasne. Innym problemem, przed którym staje młody użytkownik języka, jest dobór właściwej formy fleksyjnej do danej konstrukcji składniowej (Łuczyński 2004, 50).

Szersze badania na temat deklinacji rzeczowników przez dzieci w wieku przedszkolnym przeprowadziła Magdalena Smoczyńska (1972). Zwraca ona uwagę na fakt, że przyswajanie struktur składniowych u dzieci wyprzedza przyswajanie struktur morfologicznych. Skutkuje to dość częstymi błędami fleksyjnymi w wypowiedziach dzieci. Po przeprowadzeniu badania autorka wyciąga następujące wnioski na temat morfologicznego aspektu wypowiedzi dzieci:

¹ To od nich dzieci tworzą największą liczbę analogicznych form fleksyjnych.

1. dzieci lepiej radzą sobie z odmianą rzeczowników rodzaju męskiego i żeńskiego niż nijakiego (wynika to z frekwencji danego rodzaju w języku polskim);
2. spośród przypadków największy problem sprawia dzieciom celownik, a najlepiej radzą sobie z dopełniaczem i biernikiem (co również wynika z frekwencji tych przypadków w języku polskim);
3. końcówki odmian podstawowych są najlepiej przyswojone przez dzieci, a często nawet używane w wyrazach wymagających innej, rzadziej występującej końcówki (co również wynika z frekwencji danych końcówek fleksyjnych w języku polskim);
4. przypadki o większej liczbie wykładników (miejscownik) są przez dzieci gorzej opanowane niż przypadki o jednym wykładniku (narzędnik);
5. jedynie dzieci trzyletnie mają problem z realizowaniem prawidłowej oboczności tematycznej i one często zastępują formę zmiennotematową formą niewymagającą zmiany tematu;
6. im dziecko starsze, tym mniej pojawia się błędów polegających na zmianie przypadku, podczas gdy błędy na tle morfologicznym utrzymują się przez cały okres przedszkolny na takim samym poziomie (Smoczyńska 1972, 526).

W przeprowadzonym przez nią badaniu form deklinacyjnych rzeczowników 15,8% odpowiedzi dzieci odbiegało od normy językowej. Autorka zwraca także uwagę na fakt, że błędy polegające na wyborze niewłaściwej, spośród równoległych, końcówki danego przypadku nie wpływają na komunikatywność wypowiedzi dziecka, a to właśnie wzrost komunikatywności jest głównym celem opanowywania przez dziecko fleksji, więc ten typ błędów utrzymuje się praktycznie na tym samym poziomie przez cały okres przedszkolny. Taki sam procent błędnych odpowiedzi w badaniu polegającym na uzupełnianiu zdań rzeczownikami w odpowiedniej formie uzyskał Edward Łuczyński (2002), jednak odsetek form niezgodnych z normą językową uzyskanych w badaniu deklinacji rzeczowników w swobodnych wypowiedziach dzieci cztero- i pięcioletnich wyniósł (w przybliżeniu) 1%. Tak dużą różnicę należy tłumaczyć tym, że dzieci w wieku przedszkolnym dobrze opanowały fleksję używanych przez siebie wyrazów, jednak w sytuacji badania, w której są zmuszone tworzyć formy deklinacyjne od wyrazów nieznanych lub rzadko używanych, radzą sobie dużo gorzej. Autor zwraca także uwagę na to, że dzieci mają naturalną zdolność do pomijania w swoich wypowiedziach wyrazów lub form sprawiających im trudności (np. zdrobnienia stosowane w wypowiedziach dzieci sprawiają, że paradygmaty fleksyjne zostają zredukowane do podstawowych, a alteracje są dużo prostsze) (Łuczyński 2002b). Późniejsze badania Magdaleny Smoczyńskiej (1997) dowodzą, że jedynie 4,6%² używanych

² W piątym roku życia nie przekraczają już 2% (Smoczyńska 1997).

przez dzieci w wieku przedszkolnym wyrazów (w wypowiedziach swobodnych) jest utworzonych niezgodnie z obowiązującymi zasadami fleksji i słowotwórstwa (poniżej 2. r.ż. tego typu nowotwory językowe stanowią średnio 12,5%). Badaczka uzasadnia tak silne eksponowanie wszelkich form odbiegających od zasad języka dorosłych w mowie dzieci tym, że wszystkie niepoprawności w mowie rzucają się w oczy bardziej niż to, co poprawne i zgodne z regułami językowymi.

Wnioski wyciągnięte przez Magdalenę Smoczyńską (1972) są zgodne z wcześniej omawianymi obserwacjami innych badaczy i można je uznać za cechy rzeczownikowych analogicznych form fleksyjnych tworzonych przez dzieci w wieku przedszkolnym.

USTALENIA METODOLOGICZNE

W pracy posłużono się metodą sondażu diagnostycznego. Jak już wspomniano wcześniej, wykorzystano technikę badania kwestionariuszem obrazkowym połączonym z ankietą. Narzędziem badawczym był kwestionariusz obrazkowy wraz z dołączonym zestawem pytań.

Narzędzie badawcze

Każdemu z dzieci został przedstawiony składający się z czterech kart kwestionariusz obrazkowy, stworzony tylko na potrzeby tego badania. Zawierały one obrazki sytuacyjne, które miały zbadać użycie form fleksyjnych rzeczowników: *drzewo, liście, liść, łódź, pies, kość, źrebię, pole, panowie, pani, gwiazda* oraz *gwiazdy*. Osobie badanej indywidualnie przedstawiano obrazki pojedynczo. Za każdym razem nazywano wszystkie pojawiające się na nich elementy, ponieważ badanie nie dotyczyło zasobu leksykalnego, a jedynie fleksji, a także aby nie zostały wykorzystane synonimy lub zdrobnienia. Do poszczególnych obrazków zadawano dziecku zestaw pytań (taki sam dla każdego badanego). Przykładowa karta z kwestionariusza obrazkowego zaprezentowana jest na rysunku 1.

Dobór i wielkość grupy badawczej

W części eksperymentalnej uczestniczyła grupa dzieci z przedszkola niepublicznego na warszawskim Bemowie. Na podstawie przeprowadzonych wcześniej badań przesiewowych wybrano te, których rozwój mowy przebiega prawidłowo. Wspomniane próby miały na celu wyłonienie dzieci wymagających podjęcia terapii logopedycznej. W kilkudziesięciominutowym teście sprawdzano zasób leksykalny, artykulację, wypowiedź swobodną, dialog, rozumienie związków przyczynowo-skutkowych, tor oddechowy oraz sprawność i budowę aparatu artykulacyjnego. Spośród dzieci charakteryzujących się prawidłowym rozwo-

Rysunek 1. Jedna z kart kwestionariusza obrazkowego prezentowanego badanym
Źródło: opracowanie własne.

jem mowy wybrano dwanaścioro, które wzięły udział w badaniu fleksji. Tę grupę podzielono na trzy podgrupy wiekowe: trzylatki (cztery osoby), czterolatki (cztery osoby) i pięciolatki (cztery osoby).

Dobór materiału językowego

Materiał językowy wykorzystany w badaniu został dobrany na podstawie podrozdziału *Odmiana wyrazów* (Porayski-Pomsta 1997) książki *Nauka o języku dla polonistów* (red. Dubisz 1997). Są to następujące wyrazy:

1. rzeczownik liczby pojedynczej – *pies* (deklinacja męska, twar-dotematowa),
2. rzeczownik liczby mnogiej – *panowie* (deklinacja męska, twar-dotematowa),
3. rzeczownik liczby pojedynczej – *liść* oraz liczby mnogiej – *liście* (deklinacja męska, miękko-tematowa),
4. rzeczownik liczby pojedynczej – *gwiazda* oraz liczby mnogiej – *gwiazdy* (deklinacja żeńska, twar-dotematowa),
5. rzeczownik liczby pojedynczej – *pani* (deklinacja żeńska, miękko-tematowa),
6. rzeczowniki liczby pojedynczej – *kość* oraz *łódź* (deklinacja żeńska, spółgłoskowa),

7. rzeczownik liczby pojedynczej – *drzewo* (deklinacja nijaka; wyraz w mianowniku zakończony na *-o*),
8. rzeczownik liczby pojedynczej – *źrebię* (deklinacja nijaka; wyraz w mianowniku zakończony na *-ę*),
9. rzeczownik liczby pojedynczej – *pole* (deklinacja nijaka, wyraz w mianowniku zakończony na *-e*).

W badaniu pominięto wołacz ze względu na trudności w sformułowaniu kwestionariusza, który mógłby służyć do sprawdzenia formy tego przypadku u dziecka, oraz mianownik ze względu na wcześniejsze nazwanie formą wyrazu w mianowniku obrazków przez badanego i badacza. Kwestionariusz był tak skonstruowany, by sprawdzać użycie możliwie największej liczby końcówek fleksyjnych. Ze względu na młody wiek badanych osób i ich krótki czas koncentracji pominięto część form przypadków, w których występowała końcówka taka sama jak w innej odpowiedzi.

W kwestionariuszu znalazło się sześć pytań wykorzystujących deklinację męską twar-dotematową i pięć – miękkotematową. W badaniu pominięto lm. wyrazu *pies*, uznając jego wzór deklinacyjny za podstawowy dla rzeczowników rodzaju męskiego, czyli taki, do którego dzieci będą się odwoływać, tworząc analogiczne formy fleksyjne. W porównaniu do niego określono, które formy przypadków (różniące się końcówką) znajdują się w kwestionariuszu badania, tutaj są to: B *panów*, C *liściowi*, B *liść*, Msc *liściu*, M *liście*, D *liści*, B *liście*. Wśród możliwych końcówek fleksyjnych w deklinacji męskiej w badaniu nie wykorzystano:

1. końcówki *-u* D, lp., (wynika to z trudności przy tworzeniu czytelnego dla dzieci kwestionariusza obrazkowego);
2. końcówek właściwych dla deklinacji lm. rzeczownika *pies*, tj. M *-y*, D *-ów*, C *-om*, B *-y*, N *-ami*, Msc *-ach*;
3. końcówki *-y* D, lm., która jest oboczna w stosunku do *-i* i wynika z sąsiedztwa głoskowego;
4. końcówki *-i* w B, lm., która jest właściwa dla rzeczowników męskoosobowych kończących się na *-k* lub *-g* (wynika to z trudności przy tworzeniu czytelnego dla dzieci kwestionariusza obrazkowego);
5. końcówki *-mi* w N, l

W arkuszu znalazło się dziesięć pytań wykorzystujących deklinację żeńską twar-dotematową, pięć – miękkotematową i sześć – spółgłoskową. W kwestionariuszu znalazły się pytania mające sprawdzić umiejętność tworzenia form fleksyjnych następujących wyrazów: *gwiazda*, *gwiazdy*, *pani*, *kość*. W badaniu zdecydowano się jednak na wykorzystanie prawie całej deklinacji wymienionych rzeczowników – poza wołaczem i mianownikiem. Dodatkowo jedno z pytań było tak skonstruowane, by w odpowiedzi uzyskać Msc lp. wyrazu *łódź* ze względu na alternację *ó:o* (*łódź:łodzi*). W badaniu nie wykorzystano:

1. końcówki *-y* C, lp., która jest tylko oboczna w stosunku do *-i* i wynika z sąsiedztwa fonetycznego;
2. końcówki *-y* Msc, lp. która jest tylko oboczna w stosunku do *-i* i wynika z sąsiedztwa fonetycznego;
3. końcówek *-i*, *-y* D, lm., które są właściwe rzeczownikom żeńskim zakończonym spółgłoską;
4. końcówki *-y* B, lm., która jest tylko oboczna w stosunku do *-i* i wynika z sąsiedztwa fonetycznego;
5. końcówki *-e* B, lm., ponieważ B w wszystkich typach odmiany równa się M;
6. końcówki *-mi* N, lm., która występuje tylko w wyjątkach.

W kwestionariuszu znalazło się pięć pytań wykorzystujących deklinację rzeczowników rodzaju nijakiego zakończonych na *-ę* w mianowniku, dwa – rzeczowników zakończonych na *-o* i dwa na *-e*.

W badaniu rzeczowników rodzaju nijakiego wykorzystano tylko rzeczowniki w lp. ze względu na to, że końcówki fleksyjne prawie wszystkich wyrazów tego rodzaju w lm. są takie same i nie występują końcówki równoległe (poza D niektórych wyrazów zakończonych w M lp. na *-e*). Dodatkowo występują bardzo niewielkie różnice w stosunku do deklinacji żeńskiej. W kwestionariuszu badania została uwzględniona pełna deklinacja lp. wyrazu *źrebię* i formy deklinacji wyrazów *pole* i *drzewo* z inną końcówką fleksyjną niż końcówka wyrazu *źrebię* w tym samym przypadku w ten sposób wykorzystano wszystkie możliwe końcówki deklinacji nijakiej lp.

Wśród zadanych pytań znalazło się siedem, do których w odpowiedzi miał być użyty dopełniacz i celownik, jedenaście pytań, w których odpowiedzi miał zostać użyty biernik, sześć pytań o narzędnik i dziesięć o miejscownik. Ogólnie zadano każdemu dziecku 41 pytań o rzeczowniki.

W wymienionych wyżej rzeczownikach występują następujące alternacje w tematach:

1. pies:psa:psie- *p:p'* oraz *e:Ø, s:ś*,
2. gwiazda:gwieździe – *a:e, z:ż* oraz *d:dzi*,
3. łódź:łodzi – *ó:o*
4. drzewo:drzewie – *w:w'*.

Dodatkową trudnością, którą może napotkać dziecko w trakcie badania, jest rozszerzenie tematu wyrazu *źrebię* o przyrostek *-ęci-*.

Narzędzie analizy pozyskanych danych

W trakcie analizy pozyskanych w części eksperymentalnej wyników wykorzystano klasyfikację błędów fleksyjnych autorstwa Andrzeja Markowskiego (2005). Analogiczne formy fleksyjne nie są *stricte* błędami fleksyjnymi, jednak przedstawiona w książce *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykal-*

ne (Markowski 2005) klasyfikacja pozwoli na dokładną analizę mechanizmów tworzenia tego typu nowotworów językowych.

„Błędy fleksyjne. Polegają one na:

- a) wyborze niewłaściwej postaci wyrazu, np. **widnokrąg zam.³ widnokrąg* [...];
- b) wyborze niewłaściwego wzorca odmiany, np. *zaorać – *zaoram zam. za-orzę* [...];
- c) wyborze niewłaściwej postaci tematu fleksyjnego, np. **przyjacielem zam. przyjaciółom* [...];
- d) wyborze niewłaściwej końcówki fleksyjnej, np. **diablowi zam. diabłu* [...];
- e) nieodmianieniu wyrazu, który ma swój wzorec deklinacyjny, np. **z Aleksandrem Fredro zam. z Aleksandrem Fredrą* [...];
- f) odmianie wyrazu, któremu nie można przypisać wzorca odmiany, np. **(wypić kubek) kakaam zam. (wypić kubek) kakao*” (Markowski 2005, 56).

ANALIZA WYNIKÓW

W całym badaniu uzyskano 492 odpowiedzi. Dzieci utworzyły 139 analogicznych form fleksyjnych, co stanowi 28,3% wszystkich odpowiedzi (pojawił się też jeden brak odpowiedzi, co stanowi 0,2% całości). W poniższym rozdziale poddano analizie wyniki badań z zachowaniem podziału zebranych analogicznych form fleksyjnych ze względu na wiek badanych.

Analiza analogicznych form fleksyjnych w badaniu dzieci trzyletnich

W przypadku rzeczowników trzylatki utworzyły 66 form odbiegających od odpowiedzi oczekiwanej (40,2% wszystkich odpowiedzi w tej grupie). Raz nie uzyskano odpowiedzi na pytanie. Jedno z dzieci zmieniło dwukrotnie wyraz *pies* na zdrobnienie: *piesek*, przez co odmiana stała się dużo łatwiejsza – w celowniku wystąpiła końcówka *-owi*, w temacie fleksyjnym nie wystąpiły alternacje: *p:p'*, *e:Ø*.

Według stosowanej w badaniu klasyfikacji analogicznych form fleksyjnych zanotowano:

1. 22 analogiczne formy fleksyjne polegające na wyborze niewłaściwej postaci tematu fleksyjnego⁴, **piesa* (5), **piesu* (3), **piesem* (2) zam. *psa, psu, psem*, **gwiazdę* (1), **gwiazdzie* (1) zam. *gwiazdę, gwieżdzie*, **żrebia* (2), **żrebiem* (2), **żrebiu* (4) zam. *żrebięcia, żrebięciem, żrebięciu*, **łodzi* (2) zam. *łodzi*;

³ Zamiast.

⁴ W nawiasach znajduje się frekwencja danej formy w odpowiedziach.

2. sześć analogicznych form fleksyjnych utworzonych przez wybór niewłaściwej końcówki fleksyjnej: *piesu (2), *psu (1) zam. *psie*, *drzewu (1) zam. *drzewie*, *liściu (1) zam. *liściowi*, *liścia (1) zam. *liść*;
3. 25 analogicznych form fleksyjnych utworzonych przez nieodmienienie wyrazu, który ma swój wzorzec deklinacyjny, a także:
  4. 13 form swoistych mających podłoże składniowe, a nie fleksyjne⁵.
Niezgodne z normą językową formy przypadków w swoistych formach dziecięcych prezentują się następująco:
    1. osiem rzeczowników w dopełniaczu – 8/28 (formy odbiegające od normy językowej/użycie danego przypadku w odpowiedziach), np. *liście zam. *liści*, *źrebię zam. *źrebięcia*;
    2. 17 rzeczowników w celowniku – 17/44, np. *źrebiu zam. *źrebięciu*; *gwiazdę zam. *gwieździe*;
    3. 11 rzeczowników w bierniku – 11/28, np. *pani zam. *panią*; *liścia zam. *liść*;
    4. dziewięć rzeczowników w narzędniku – 9/24, np. *gwiazdę zam. *gwiazdą*, *źrebiem zam. *źrebięciem*;
    5. 20 rzeczowników w miejscowniku – 20/40, np. *psu zam. *psie*, *drzewu zam. *drzewie*.
 Dziecięce formy fleksyjne zostały utworzone od rzeczowników:
    1. rodzaju męskiego – 22/40 (formy odbiegające od normy językowej/użycie danego rodzaju w odpowiedziach);
    2. rodzaju żeńskiego – 19/64;
    3. rodzaju nijakiego – 18/36;
    4. rodzaju męskoosobowego – 1/4;
    5. rodzaju niemęskoosobowego – 5/20.

Analiza analogicznych form fleksyjnych w badaniu dzieci czteroletnich

W przypadku rzeczowników czterolatki utworzyły 43 formy odbiegające od odpowiedzi oczekiwanej (26,2% wszystkich odpowiedzi w tej grupie). Jedno z dzieci zmieniło (tylko raz) wyraz *pies* na zdrobnienie: *piesio*, przez co odmiana stała się dużo łatwiejsza – w celowniku wystąpiła końcówka *-owi*, w temacie fleksyjnym nie wystąpiły alternacje: *p:p'*, *e:Ø*.

Analizując zebrany materiał z zastosowaniem podziału błędów fleksyjnych według A. Markowskiego (2005), zanotowano:

1. 16 analogicznych form fleksyjnych polegających na wyborze niewłaściwej postaci tematu fleksyjnego: *piesa (1) zam. *psa*, *gwiazdzie (6) zam.

⁵ Zwykle dzieci używały formy właściwej dla innego przypadku. W badaniu nie pojawiły się tendencje do wykorzystywania częściej jednego z nich. Wyjątkowo często (u wszystkich badanych dzieci) zamiast formy biernika *panią* pojawiła się odpowiedź **pani*. Należy zaznaczyć, że taka forma jest dominująca w paradygmacie odmiany wyrazu.

gwieździe, *źrebi (2), *źrebiem (2), *źrebiu (4) zam. *źrebięcia*, *źrebięciem*, *źrebięciu*, *łodzi (1) zam. *łodzi*;

2. sześć analogicznych form fleksyjnych utworzonych przez wybór niewłaściwej końcówki fleksyjnej: *psowi (3), *psu (1) zam. *psu*, *psie*, *liściu (1) zam. *liściowi*, *liścia (1) zam. *liść*;
3. cztery analogiczne formy fleksyjne utworzone przez nieodmienienie wyrazu, który ma swój wzorzec deklinacyjny;
4. siedem analogicznych form fleksyjnych utworzonych przez zastosowanie niewłaściwego wzorca odmiany: *liści (1) zam. *liściu*, *źrebi (1) *źrebowi (2), *źrebienu (1), *źrebieńia (1) *źrebieńiem (1) zam. *źrebięcia*, *źrebięciu*, *źrebię*, *źrebięciem*;

a także:

5. osiem form swoistych mających podłoże składniowe, a nie fleksyjne,
6. jedną formę swoistą mającą podłoże leksykalne, a nie fleksyjne: *porze zam. *polu*.

Niezgodne z normą językową formy przypadków w swoistych formach dziecięcych będących rzeczownikami prezentują się następująco:

1. pięć rzeczowników w dopełniaczu – 5/28, np. *piesa zam. *psa*, *źrebi zam. *źrebięcia*;
2. 15 rzeczowników w celowniku – 15/44, np. *liściu zam. *liściowi*; *gwiaździe zam. *gwieździe*;
3. cztery rzeczowniki w bierniku – 4/28, np. *liścia zam. *liść, *źrebieńia zam. *źrebię;
4. pięć rzeczowników w narzędniku – 5/24, np. *źrebieńiem zam. *źrebięciem*, *pani zam. *panią*;
5. 13 rzeczowników w miejscowniku – 13/40, np. *łodzi zam. *łodzi*, *lisci zam. *liściu*.

Dziecięce formy fleksyjne zostały utworzone od rzeczowników:

1. rodzaju męskiego – 9/40;
2. rodzaju żeńskiego – 11/64;
3. rodzaju nijakiego – 18/36;
4. rodzaju niemęskoosobowego – 4/20.

Analiza analogicznych form fleksyjnych dzieci pięcioletnich

Pięcioletki utworzyły 30 form odbiegających od odpowiedzi oczekiwanej (18,3% wszystkich odpowiedzi w tej grupie).

Zanotowano następujące typy form swoistych:

1. 12 analogicznych form fleksyjnych polegających na wyborze niewłaściwej postaci tematu fleksyjnego: *piesa (1) zam. *psa*, *źrebia (3), *źrebiu

(2), *źrebiem (2), *źrebiu (2) zam. *źrebięcia*, *źrebięciu*, *źrebięciem*, *źrebięciu*, *gwiazdzie (1), *gwiazde (1) zam. *gwieździe*;

2. trzy analogiczne formy fleksyjne utworzone przez wybór niewłaściwej końcówki fleksyjnej: *liściu (1) zam. *liściowi*, *psu (2) zam. *psie*;
3. sześć analogicznych form fleksyjnych utworzonych przez nieodmienienie wyrazu, który ma swój wzorzec deklinacyjny;
4. dwie analogiczne formy fleksyjne utworzone przez zastosowanie niewłaściwego wzorca odmiany: *źrebem (1) zam. *źrebięciem*, *źreba (1) zam. *źrebięcia.

a także:

5. siedem form swoistych mających podłoże składniowe, a nie fleksyjne.

W następujących przypadkach dzieci utworzyły analogiczne formy fleksyjne w liczbie:

1. pięć rzeczowników w dopełniaczu – 5/28, np. *piesa zam. *psa*, *źrebia zam. *źrebięcia*
2. osiem rzeczowników w celowniku – 8/44, np. *psie zam. *psu*, *liściu zam. *liściowi*;
3. cztery rzeczowniki w bierniku – 4/28, np. *źreba zam. *źrebię*, *pani zam. *panią*;
4. pięć rzeczowników w narzędniku – 5/24, np. *źrebię zam. *źrebięciem*, *źrebem zam. *źrebięciem*;
5. osiem rzeczowników w miejscowniku – 8/40, np. *źreba* zam. *źrebięciu*, *gwiazde zam. *gwieździe*;

Dziecięce formy fleksyjne zostały otworzone od rzeczowników:

1. rodzaju męskiego – 6/40 (formy odbiegające od normy językowej/użycie danego rodzaju w odpowiedziach);
2. rodzaju żeńskiego – 7/64;
3. rodzaju nijakiego – 17/36.

WNIOSKI I PODSUMOWANIE

Analiza analogicznych form fleksyjnych zebranych w trakcie badania kwestionariuszem obrazkowym pozwoliła potwierdzić hipotezę badawczą. **Dziecko w wieku przedszkolnym dąży przede wszystkim do tego, by jego wypowiedzi były zrozumiałe, więc ze względu na niewystarczającą wiedzę o paradygmatach fleksyjnych używanych wyrazów tworzy analogiczne formy fleksyjne.** Priorytetem wypowiedzi dziecka jest przekazanie pewnej informacji. Jeśli jego zasób leksykalny nie jest wystarczający, by nazwać pewne zjawisko, tworzy neologizmy. Podobnie wygląda kwestia fleksji. W momencie kiedy dziecko nie potrafi odmienić prawidłowo wyrazu, którego chce użyć, nie odmienia go, używa in-

nego, dobrze przyswojonego, przypadka, np. N *psem zam.* Msc *psie* (wbrew regułem składni) lub stosuje końcówkę albo temat fleksyjny, który jest przez niego najlepiej przyswojony, np. w B **liścia zam. liść⁶* lub w D **piesa zam. psa⁷*. W odmianie rzeczowników dziecko często zmienia formę neutralną wyrazu na zdrobnienie, np. *piesek*, by uniknąć stosowania alternacji, a także uprościć paradygmat odmiany.

Przed podjęciem badań zadano szereg pytań. Teraz, po przeprowadzeniu analizy wyników, spróbujemy na nie odpowiedzieć.

Od jakich wyrazów dzieci tworzą analogiczne formy fleksyjne? Najczęściej powtarzane formy swoiste były tworzone od wyrazów, w których temacie pojawia się alternacja *e: Ø* (np. *pies*) *a:e* (*gwiazda*). Żadne z badanych dzieci nie potrafiło prawidłowo odmienić rzeczownika *źrebię*. Najczęściej powtarzany błąd polegał na niezastosowaniu wymaganego w tym przypadku przyrostka *-ęci-*. Problemy z odmianą tego wyrazu wynikają niewątpliwie z jego niskiej frekwencji w języku polskim. Pewnym zaskoczeniem są problemy z formą biernika wyrazu *pani*, jednak można je tłumaczyć naciskiem środowiska na prawidłową formę *proszę pani* zamiast *proszę panią*. Trudności w utworzeniu prawidłowej formy poszczególnych przypadków zmieniają się wraz z wiekiem. Dzieci trzylatnie mają największy problem z utworzeniem prawidłowej formy miejscownika (wysoki procent form odbiegających od normy językowej zanotowano również w bierniku, celowniku i narzędniku, niższy – w dopełniaczu). Badanym czterolatkom trudniej było utworzyć prawidłową formę celownika (w trochę mniejszym stopniu miejscownika), a wśród dzieci pięcioletnich najwięcej odpowiedzi odbiegających od normy językowej notowano w celowniku i miejscowniku. We wszystkich grupach wiekowych najwięcej analogicznych form fleksyjnych utworzono od rzeczowników rodzaju nijakiego. Najmłodsza grupa wiekowa miała także dużo problemów z odmianą pozostałych użytych w badaniu rodzajów (wyniki w rodzaju męskim i żeńskim są sztucznie zawyżone przez użycie rzeczowników z alternacją w temacie), jednak z wiekiem procent odpowiedzi niezgodnych z normą językową znacznie spada. Większość dzieci ma duże problemy z wyborem właściwej końcówki fleksyjnej, gdy reguła jej dotycząca nie jest ścisła (np. wybór końcówki celownika rodzaju męskiego). Podsumowując, największy problem sprawiają dzieciom wszelkie nieregularności w regułach fleksyjnych.

Jakie typy analogicznych form fleksyjnych są wykorzystywane przez dzieci? Wśród zanotowanych analogicznych form fleksyjnych najwięcej polegało na wyborze niewłaściwej postaci tematu fleksyjnego (wiązało się to najczęściej z pojawiającą się w temacie alteracją). Rzadziej notowano użycie nieprawidłowo-

⁶ Widoczna jest tendencja do stosowani końcówek rzeczowników rodzaju męskiego żywotnego.

⁷ Wszelkie alternacje w temacie sprawiają dzieciom trudność.

wej końcówki. Duży odsetek (szczególnie w najmłodszej grupie) stanowiły formy swoiste polegające na nieodmianieniu wyrazu, który ma swój paradygmat odmiany lub użycie nieprawidłowego przypadku. Jednak tego typu odstępstwa od normy mają raczej podłoże składniowe, a nie fleksyjne, a ich liczba znacznie maleje wraz z wiekiem. Notowano również przypadki wykorzystania nieprawidłowego wzorca odmiany.

Jakie tematy i jakie końcówki fleksyjne wykorzystują dzieci, tworząc analogiczne formy fleksyjne? W przypadku rzeczowników najczęściej wykorzystywany jest temat mianownika, bez użycia potrzebnych alternacji. W odmianie wyrazu *źrebię* dzieci nie używają przyrostka *-ęci-*. Badani wykazywali duże problemy z wyborem odpowiedniej końcówki fleksyjnej dla międko- i twar-dotematowych rzeczowników męskich, np. Msc **psu* zam *psie*. Ta zależność nie jest jeszcze przez dzieci dobrze przyswojona.

Czy liczba analogicznych form fleksyjnych maleje wraz z wiekiem? Zdecydowanie tak. U starszych dzieci notowano najmniej odrzeczownikowych analogicznych form fleksyjnych.

Podsumowując, w przypadku tego badania nie udało się zweryfikować wniosku Edwarda Łuczyńskiego (2002), Marii Przybysz-Piwko (2008) i Haliny Zgólkowej (1986), że dzieci mają tendencje do rozszerzania użycia końcówki *-ów* w dopełniaczu liczby mnogiej, ponieważ uzyskano w tym zakresie odpowiedzi zgodne z normą językową. Potwierdza się zaś kolejny wniosek Haliny Zgólkowej (1986) – dzieci tworzą analogiczne formy fleksyjne, upraszczając wszelkie osobliwości w paradygmacie odmiany, np. alternacje: **pies:piesa* zam. *pies:psa* lub obecność przyrostka, np. **źrebia* zam. *źrebięcia*.

Nie potwierdziły się natomiast wszystkie wnioski wyciągnięte przez Magdalenę Smoczyńską (1972). Rzeczywiście także w tym badaniu dzieci radziły sobie lepiej z odmianą rzeczowników rodzaju męskiego i żeńskiego niż nijakiego. Potwierdziło się także to, że dzieci lepiej przyswajają końcówki odmian podstawowych, a także przenoszą te końcówki na inne wyrazy. Swoje potwierdzenie w tej pracy znalazł także wniosek, że dzieci starsze tworzą mniej form swoistych mających podłoże składniowe, jednak liczba odstępstw od reguł fleksji utrzymuje się przez cały okres przedszkolny na podobnym poziomie. Podobne wyniki uzyskano również w kwestii najlepiej przyswojonych przez dzieci przypadków. Niewielkie różnice mogą być związane z doбором materiału językowego. Inne wyniki uzyskano także w przypadku realizowania oboczności tematycznej – z zebranego materiału wynika, że dzieci mają skłonność do nierealizowania alternacji przez cały okres przedszkolny (z wiekiem ona maleje, ale nie zanika).

BIBLIOGRAFIA

- Aitchisson J., 1991, *Ssak, który mówi. Wstęp do psycholingwistyki*, Warszawa.
- Jurkowski A., 1975, *Gramatyczne aspekty rozwoju mowy dziecka*, [w:] idem, *Ontogeneza mowy i myślenia*, Warszawa, s. 67–72.
- Kaczmarek L., 1953, *Kształtowanie się mowy dziecka*, Poznań.
- Łuczynski E., 2002a, *Fleksja języka polskiego punktu widzenia ontogenezy mowy*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 58, s. 157–165.
- Łuczynski E., 2002b, *Zagadnienie kompetencji fleksyjnej dzieci w wieku przedszkolnym (na przykładzie rzeczownika)*, „Język polski”, z. 1, s. 43–50.
- Łuczynski E. 2004, *Kategoria przypadku w ontogenezie języka polskiego: czyli o wchodzeniu dziecka w rzeczywistość gramatyczną*, Gdańsk.
- Łuczynski E., 2015, *Wiedza o języku polskim dla logopedów*, Gdańsk.
- McNeill D., 1980, *Rozwój gramatyki w ontogenezie jako przejaw wrodzonej zdolności językowej* [w:] *Badania nad rozwojem języka dziecka*, red. G. Shugar, M. Smoczyńska, Warszawa, s. 172–202.
- Markowski A., 2005, *Typy błędów językowych*, [w:] idem, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa, s. 55–60.
- Porayski-Pomsta J., 1997, *Odmiana wyrazów*, [w:] *Nauka o języku dla polonistów*, red. S. Dubisz, Warszawa, s. 176–239.
- Porayski-Pomsta J., 2002, *Nasze dziecko mówi: o tzw. błędach językowych dzieci*, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 8, s. 455–458.
- Porayski-Pomsta J., 2015, *O rozwoju mowy. Dwa studia*, Warszawa.
- Przybysz-Piwko M., 2008, *Jak najmłodszy Polacy radzą sobie z dopełniaczem liczby mnogiej rzeczowników, czyli o potrzebie aktualizacji słownika poprawnej polszczyzny w świetle wyników badań kompetencji fleksyjnej dzieci*, „Poradnik Językowy”, z. 7, s. 66–80.
- Smoczyńska M., 1972, *Przyswajanie form deklinacji rzeczownikowej przez dzieci w wieku przedszkolnym*, „Psychologia wychowawcza”, nr 5, s. 515–526.
- Smoczyńska M., 1987, *Metodologiczne problemy analizy błędów językowych dzieci*, [w:] *Wiedza a język*, red. I. Kurcz, G. Shugar, B. Bokus, t. 2, Wrocław, s. 95–116.
- Smoczyńska M., 1997, *Przyswajanie systemu gramatycznego języka przez dziecko*, [w:] *Rozwój poznawczy i rozwój językowy dzieci z trudnościami w komunikacji werbalnej*, opr. H. Mierzejewska, M. Przybysz-Piwkova, Warszawa, s. 41–52.
- Zarębina M., 1965, *Kształtowanie się systemu językowego dziecka*, Wrocław.
- Zgólkowa H., 1986, „*Tak się nie mówi...*”, czyli o błędach językowych przedszkolaków [w:] idem, *Czym język za młodu nasiąknie*, Poznań, s. 51–72.